

Максим РИЛЬСЬКИЙ

Село на Київщині, кучерявий лісок на ледве помітному узгір'ї, білі хати й зелені сади понад річкою Унавою, що, перепинена греблею, розливається в широкий, порослий комишами і лататтям, став... Босі діти з засмаленими ногами, з пастушими торбинками через плечі... Вечірні співи дівчат, що солодкою луною пливають у далечинь, парубочі розгонисті пісні... Солов'їні жагучі ночі, жаб'ячий хор і гукання водяного бугая... Світ — як таємничачка, ледве розкритачка книга... Дитинство моє, юність моя.

Я почав із цих літніх і весняних тонів, бо про що ж і споминати, як не про весну й літо, тому, кому осінь налягає на плечі, а зима невтомно сріблить волосся. Я почав про село, бо саме з ним пов'язані найсолодші й найболючіші спогади про дитячі мої роки. А втім, народився я, власне, і перші місяці прожив у місті, в Києві, в тому Києві, що, навіки звільнений від німецького ярма, воскресає нині для нового життя, в тому Києві, який був нашим, який є нашим і нашим буде довіку.

Отож у Києві, на одній із тихих його зелених вулиць — на Тарасівській — народився я 19 березня 1895 року. До речі, про назву вулиці. Назва ця була проявом "української хитрості". Київські українці, із тієї групи, що гуртувалася навколо журналу "Киевская старина", дуже хотіли назвати кілька вулиць іменами наших видатних діячів — Тараса Шевченка, Панька Куліша, Миколи Костомарова. Але в часи тяжкого переслідування українського слова, української культури, української громадськості, прізвища ці — особливо перше — не могли ніяк бути прийняті міською управою, тому й виникли "компромісні" назви вулиць не за прізвищами, а за іменами — не Шевченківська, а Тарасівська, не Кулішівська, а Паньківська, не Костомарівська, а Микольсько-Ботанічна. Звісна річ, цей секрет знали тільки самі ініціатори та їх найближчі приятелі, незабаром він призабувся, і Тарасівська була Шевченківською для дуже небагатьох утаємничених... У кожному разі, коли правдива ця вся історія, мені мило здумати, що світ побачив я на вулиці імені найбільшого нашого поета, чия велетенська постать, як огняний стовп, веде за собою всіх нас, українських письменників...

Названо мене Максимом — на честь одного із героїв нашої минувшини, Максима Залізняка. Ім'я це прибрав мені батько з своїми друзями — Лисенком, Антоновичем. При цьому тихенько й проспівано пісню: "Максим козак Залізник". Щоправда, моїй матері припадало більше до серця Володимир, Володя. Вона, кажуть, під час хрестин і впростила була веселого панотця саме так мене найменувати, і він проголосив був уже "раба божого Володимира", але батько мій підійшов до нього, шепнув щось дуже переконливо, і священник поправився: "Максима"... Та про хрестини — потім.

Мій батько, Тадей Рильський, був із польської, чи, вірніше, спольщеної, поміщицької родини, але в студентські роки, разом із старшим своїм другом, Володимиром Антоновичем, потім видатним нашим істориком та археологом, твердо поклав служити словом і ділом тому народові, який його вигодував і добром напоїв його серце — народові українському, — і виконав це. Цей крок дав привід польським панам на Україні писати на Тадея Рильського незчисленні доноси; серед авторів тих доносів був і мій дід, красивий бонвіван Розеслав Рильський, — і Тадеєві Рильському та Володимирові Антоновичу загрожувало заслання. Тільки поміч людей впливових та благословенна дурість царських урядовців їх од цього врятували. Звичайно, в дописах акцентовано не "зраду" польського народу, а революційно-демократичну роботу серед селян, участь у недільних потайних школах з забороненою викладовою мовою українською, опікування батьком — уже як власником невеликого маєтку, тієї самої Романівки, що про неї написав я перші слова цього нариса, — сільської школи (до речі, підкреслювано, що католик Рильський дбає про школу православну), "надто добрі стосунки з селянами" (так і написано в одному з доносів) і т. ін.

Батько мій був чоловік, безперечно, інтересний і оригінальний. Не слід, розуміється, судити його з позиції сучасних наших поглядів, зате варто згадати, що Коцюбинський у схвильованому листі до Франка називав Тадея Рильського "надзвичайно талановитою людиною", а Франко написав пам'яті його теплий некролог, де кількома живими рисами яскраво

малює розмову “українських Діоскурів” — Рильського та Антоновича — і підкреслює надзвичайну увагу, з якою ставилась до тих Діоскурів тогочасна українська громадськість. Статті батькові з поля етнографії та політичної економії навіть показують, що політичними своїми переконаннями належав він до лівого, найрадикальнішого крила Київської української “Громади”. Це ще більше можна було бачити з приватних його листів, на жаль, безнадійно втрачених. Пригадую — через багато літ по батьковій смерті довелося мені читати лист його, писаний в останні роки життя до дружини — моєї матері. Автор листа, поміщик таки, хоч і дрібний, твердо заявляє своїй адресатці, що їхнє владання землею — дуже тимчасове, і що настане час, коли український трудовий народ розпоряджатиметься своєю землею як повновласний господар.

Мати моя, з якою Тадей Рильський одружився другим шлюбом, була романівська селянка. Цікаво зазначити, що в “добросусідських” дописах на батька підкреслювано як “неблагонадійний” і той факт, що Рильський, шляхтич, одружився з селянкою. Була моя мати людиною безперечного природного розуму. Навчена чоловіком читати і писати, вона все життя багато читала, а любила особливо Толстого, зокрема “Анну Кареніну”.

Коли мені було всього лише кілька місяців, родина наша — мати, батько, два старші брати-гімназисти і я — переїхали з зимової київської квартири на село, в Романівку. Там і влаштував батько мої хрестини. З’їхалось чимало гостей із Києва, але і все село було закликає в гості, — а що невеликий наш domeк не міг умістити всього того людю, то учту влаштовано в клуні. Привезено ще не монопольної, казенної, а “вольної”, корчемної горілки в барилах, і бенкет був, розповідають, гомеричний. Щодо центрального героя тієї події, то мій дядько по матері, Кузьма Чуприна, любив пригадувати, як я під час таїнства намагався “смикнути попа за бороду”.

Про раннє дитинство пам’ятаю я мало. Як у тумані все. Окремі тільки світляні плями. Така, приміром. Пройшов теплий літній дощ. Перед домом нашим, біля круглої барвінкової клумби, утворилась велика калюжа. Я в самій сорочечці вискочив із хати — і просто в калюжу. Бовтаю ногами, нібито плаваю... А мама

і нянька Хведора вибігли, благають мене вийти — “простудиться дитина”. Або таке. Візок, запряжений старим конем Попом (за іменем колишнього хазяїна). Батько збирається їхати в поле, бере й мене з собою. — Яке це щастя! — Сіли вдвох, мені дається кінчик віжок, я нібито правлю конем. А втім, нехитре діло і правити мудрим, досвідченим Попом. Ледачий кінь-філософ, він добре знає і дорогу, і звички свого господаря. Коли назустріч нам іде людська постать, то він доконче притищує ходу і навіть зупиняється: напевне ж у хазяїна знайдеться про що поготорити з доброю людиною. Іноді Піп з власної ініціативи звертає до невеликої пиварні з зеленою альтанкою, власник якої, Максим Іванович — чудесний коваль і слюсар, — на ґрунті жінчиної невірності (про це дізнався я, певна річ, багато пізніше) трішки надто схильний до “зеленого змія”, тобто чарчини, а загалом — людина пресимпатична. Часом Піп отак собі просто спиняється... “Но!” — кричу я по змозі поважним голосом... “Но”, — спокійно каже батько. Батога він не вживає. Кінь рушає далі, але знає, що під горою хазяїн доконче крутитиме цигарку й закурюватиме, отже знов треба буде перейти на тиху ходу... А верби придорожні тихо шумлять, а хати біліють, а польова далечінь мріє — і люди всі здаються щасливими...

Щоправда, людські нещастя, — як щось зовсім випадкове і, властиво, неістотне, щось не зовсім реальне і не до кінця зрозуміле, — вриваються часом і в моє життя. Так от, одного разу батько вранці, вмиваючись, розказує: “Дядька Йосипа цієї ночі тяжко побито... Приїхав доктор, вийняв йому дві кістки з черепа...” Дядько Йосип — найстарший з материних братів, учасник російсько-турецької кампанії, здоровенний чоловік... А доктор — це великий приятель нашої сім’ї, Осип Юркевич, розумний веселун і скептик, що одним словом може вилікувати людину... Пізніше дізнався я, що дядька Йосипа, шалено закоханого у власну дружину — красиву і вельми легковажну жінку, — побито одним із її кохуваників, можливо — з метою вбити. Так принаймні, здогадувались.

Але слова старших про такі речі легко перебігали по поверхні дитячої душі, і світ здавався, загалом беручи і забуваючи про деякі прикrostі, як от певні мамині заборони, річчю вельми цікавою і принадною...

Батько помер року 1902-го, і зиму після його смерті прожила наша сім'я в Києві, у квартирі Антоновича. Там я, семилітній хлопчик, уперше написав віршик, що починався словами "Іванушка-дурачок скочив коню на бочок"... До речі сказати, письма й читання першим учив мене батько, і — дивина у нас за тих часів — українською мовою. Перша книжка, яку я прочитав, був "Робінзон" у перекладі Грінченка. Ще один віршик, набазгралий тієї зими, запам'ятав я до слова. От він:

Прошак

*Ішов прошак обідраний,
Од всіх людей обижений.
Шкода мені прошака,
Що у нього гірка доля така.
Але я проти бога не іду,
А за старця
Молюсь і ввечері, і вранці.*

(Як видно з останніх рядків, "переконання" я мав на той час досить помірковані).

А там уже пішло й пішло — і "поєми", і "драми", і "трактати"... Так і залишився я людиною, що не може байдужно дивитись на білий, несписаний папір.

По зимі 1902—1903 року аж до року 1907 чи 1908-го жив я майже весь час на селі.

Батько мій, та й старші брати за ним, не водили компанії з сусідніми поміщиками. Виняток становила тільки родина доктора Юркевича, що кинув практику і "осів на землі", та ще два-три околицьні диваки, що вряди-годи заїздили до нас у гості. Загалом же обертався я серед своїх однолітків — селянських дітей, з ними ріс, із ними навчався розуміти життя. Пригадую сіроокого Андрія, внука великого приятеля батькового, діда Олекси. Втішне, жваве хлоп'я з дуже буйною фантазією, виріс потім Андрій у людину досить понуру, промишляв — невеликий клаптик землі маючи — шевством, і вмер, п'яний, над півпляшкою брудного самогону... А які в нас були хороші мрії, як весело спускалися ми зимою на санчатах з гори, як справді любили один одного. І Василька пам'ятаю, мого двоюрідного брата, з напрохуд довгими віями, — він теж помер рано, придавлений під час лісової роботи деревом... І багатьох ще, і надзвичайно ранні прояви наївного, а таки кохання — синьооку Андрієву сестру Ганю, і перші в житті поцілунки з нею; чорняву Горпину, що не тільки її саму, але й усю її родину — двох стар-

ших сестер, батька й братів, які грали по сільських весіллях на скрипці, трубі й барабані, — вважав чимось зовсім особливим, неповторним у світі чудом, на самий згад про яке починало особливо битися серце.

Але найбільше місце в цих спогадах дитячих посідає мій приятель Ясько Ольшевський, син дуже бідного "шляхтича"-чиншовика. Це ж із ним ми терпляче мерзли на морозі, ловлячи синичок та снігурів, це з ним пропадали цілі дні на ставу, удячи верховодок, пічкурів, лящиків, окунців, це з ним ми кидалися, як гончі пси, на звук мисливського пострілу, з ним бігали на ранній провесні, провалюючись по коліна в мокрому снігу, слухати перших жайворонків. Старший за мене, Ясько був невичерпний у вигадках. Свого рудого песика Какваса оголосив він першорядним лягавим псом, — і, взявши того Какваса на ремінець, ми з саморобними луками ходили на полювання і навіть стріляли з них у куріпок — звичайно, без усякої для тих птахів шкоди. З ним ходили ми ввечері, постаршавши, на вулицю і, певні у власній непереможності, виспівували зовсім "по-парубочому": "Ой зацвіла черешенька у саду"... Я виводив, Ясько окцелентував... З тим же таки Яськом ми року 1905-го, коли флюїди революції черкнули людські серця, коли в хаті чи в клуні у дядька Тодося, завязаного садового і великого мудреця, збиралися люди послухати заїжджого агітатора і взагалі творилися потаємні й дивовижні речі, коли щовечора на обрії червоніли заграви пожеж, — із тим же, кажу, Яськом ми зробили своєрідну демонстрацію: пройшли мимо "волосного правління", співаючи Марсельєзу. Ніхто, звісно, не звернув на нас уваги, але які ми самі були горді з того вчинку!

І знов — яка безглузда смерть... Яська призвано в солдати — і він умер від випадкового пострілу з гвинтівки: товариш "балувався" з набитою зброєю — і потрапив йому просто в лоб...

Отже: пам'ятаю я й похмурий 1904 рік, і весняно-бурхливий 1905-й рік — пам'ятаю, розуміється, крізь призму дитячого світосприймання, — пам'ятаю сільських і найджжих революціонерів різних кольорів (у тих кольорах не тільки ми, малеча, але й більшість тодішніх людей — обивателів — мало що тямили. "Червоний" — та й годі!), пам'ятаю, що багато хто із ліберально й навіть радикально настроєних

поміщиків і поміщицьких синків усією своєю поведінкою показали тоді ті риси, які так тонко відбив Коцюбинський в оповіданні “Коні не винні”, — тобто: революція хороша річ, поки нас не торкається... Пам’ятаю я й те, що й тоді бачив, у якому вбожестві й голоді живе той самий друг мій Ясько та його родина, той самий сіроокий жвавий Андрій, його мила сестра Ганя; знав, що тут щось негаразд; схвилюваний був надзвичайно, почувши, що один із моїх приятелів, — це вже було пізніше, — веселий і добродушний рибалка Іван, з яким разом ловили ми на коника срібну краснопір, посварився з братом за земельний наділ — і зарубав його сокирою; бачив мало не кожного свята, як підхмелені парубки провалюють кілками один одному голови... Словом, і злидні тодішнього села, і його темряву я бачив, я знав, я розумів... Проте — знову таки — це якось проходило повз мене, і тільки набагато пізніше спомини про всі ці речі помогли сформуванню мого справжнього світогляду і прийняття всім серцем, не тільки розумом, Великої Жовтневої революції. А тоді — тоді справжнє моє було: весняні фіалки, що проростають з-під жовтого й багряного торішнього листа, напружене життя птиці, риби, звіра, таємниче занурювання в воду рибальського білого поплавця, посвист качиних крил, мрії про власну рушницю, пісні над вечірньою рікою, оповідання старих про химерну давнину, розкішні муки дитячої любові, дружба та її ревності (Андрій, приміром, безумно ревнував до мене Яська), книги, яких читав я багато і без усякої системи, і власні вірші, яких писав теж багато і в яких, помімо — говорю тепер цілком об’єктивно — безперечного ліричного струму, готовності брехати з першого рядка, як того вимагає від справжнього поета Оскар Уайльд, — майже ніколи при всій їх наївності не кульгав метр: так уже мені даровано природою...

До гімназії мене віддано просто в третій клас. До того готували мене домашні вчителі — педантичний до смішного Вадим Павлович, що робив гімнастику “по Мюллеру” і відчиняв певними днями двері лівою рукою “для гармонійного розвитку організму”, а зрештою був розумний чоловік і прекрасний педагог, Микола Трохимович, що навчив мене розумно читати книгу і говорив семінарським баском найдивовижніші парадокси...

І от — гімназія...

Гімназія... Заведено в споминах лягти стару школу, подавати її читачеві чимось на кшталт “Бурси” Помяловського, або школи, описаної Свидницьким у так несправедливо призабутих “Люборацьких”. Я цим уторованим шляхом не піду. Пушкін носив у серці крізь все своє тривожне життя спогад про милі сади Ліцею, де він “безтурботно розцвітав”, Короленко найтепліші сторінки “Історії мого сучасника” присвятив своєму “вчителю словесності”, — хочу і я, в ці хороші сліди ступаючи, добрим словом спом’янути шкільну свою лаву. Хоч і погане слово знайдеться — добре хай буде першим.

Гімназія, в яку мене по довгих сімейних нарадах віддано, була приватна. Директором її був Володимир Науменко, давній голова Київської української “Громади” і редактор журналу “Киевская старина”. Дуже прикро згадати, що чоловік цей заплямував безнадійно свою сиву голову участю (у 1918 році) в гетьманському уряді, але несправедливо було б закреслювати той факт, що саме він зробив із “Киевської старини” дорогоцінну скарбницю української культури. А педагог з нього був надзвичайно талановитий. Він викладав російську мову й літературу. В моєму класі викладачем він не був, але іноді приходив до нас і давав лекції. В третьому класі прочитав він нам пушкінського “Мідного вершника” і “Полтаву” — кращого читання я не чув, — а в четвертому заміняв інколи милого нашого словесника Олексія Левицького. І які то були лекції! Левицький сідав під час них на задню лаву і слухав разом з нами, — було що й послухати! За програмою це були лекції з “церковно-слов’янської мови”, але Науменко обертав їх у прецікаві виклади порівняльного мовознавства, говорив з нами дуже приступно й популярно, але — розкривав широкі обрії...

Олексій Левицький вартий доброї згадки хоча б за те, що в ті люті часи реакції (після 1905 року) сміливо твердив нам, що українська мова — мова самостійна, а не діалект, не “наречіє”... Науменко ж, “лисиця” і “хитрий Улліс”, як його називано в старій Громаді, уникав самого слова “український” і говорив так: “Кто живал в наших малороссийских деревнях, тот знает” і т. ін.

Тепло стає на серці, коли згадую я першу мою вчительку мови — Надію Новоборську.

Трошки старомодна типова російська інтелігентка початку століття, вона, безперечно, прищепила багатьом із нас любов до слова, до літератури. На цьому місці хочу назвати свого шкільного товариша, нині видатного професора літератури, Михайла Алексеєва. Він, я думаю, не заперечуватиме, що так називану нашими дідами “священну іскру” любові до книги першою закинула в наші серця саме Новоборська... Геніальну новелу Меріме “Матео Фальконе”, що вона прочитала нам поза всякою, звісно, шкільною програмою, я пам’ятаю й досі майже до слова, і тепер особливо хочеться спом’янути цю чудесну оповідь про вірність, чесність і нещадну покару за зраду...

Географію викладав нам у молодших класах Єлисей Трегубов, дивак, аматор, сказати б, “анекдотичної” географії. Він розповідав нам про те, як в англійських броварнях плавають два чоловіки човном у величезному казані з пивом, збираючи шумовиння, вражав нас раптовими реченнями на кшталт такого: “Славетна Англія також і своїми мопсиками з чорними носами”, — а втім, був милий чоловік і таки непоганим учителем.

Латиніст Станіслав Трабша велику роль відіграв у формуванні мого естетичного світогляду, прищепивши глибоку, на все життя, любов до античного світу і мистецтва. Десь у сьомому чи восьмому класі я читав на його лекціях доповіді про релігію давнього Риму і про мотив Леонори в античній поезії... Такі доповіді в “класичній” гімназії тих часів були річчю не дуже часто стріваною.

Але найглибший слід у душі залишив, розуміється, “словесник” наш Дмитро Ревуцький, брат славного композитора, автор — у пізніші часи — цінної книжки (українською мовою) про виразне читання та вдумливої монографії про українські думи та пісні...

Ревуцький багато — і прекрасно — читав нам хорошої поезії й прози, влаштував читання “в лицях” — так прочитано у нас ним самим і двома моїми товаришами “Скупого рицаря” Пушкіна. Але найбільше враження справляв на нас Ревуцький, коли збирав нас коло рояля і співав українські та російські народні пісні, биліни і думи. Це бувало щоразу справжнім святом — і не тільки для мене, що успадкував від батька і братів замилювання в народній пісні, а й для найрізноманітніших моїх колег... Шкода,

що Ревуцький викладав у нас тільки один рік — у п’ятому класі... Правда, моє особисте приятелювання з ним зайшло на довгі роки.

Про товаришів... Постараюсь коротко. Гімназія Науменка (пізніше звалась вона гімназією “Товариства сприяння середній освіті”) була дорога, і в ній училися переважно діти багатих людей, у більшості дуже розбещені й зіпсовані. Мої товариші, мабуть, добре пам’ятають, приміром, Василя М., що звав себе чомусь Базіль, або Миколая С., прозваного “Припаяй” та ще “Джон Пріпс із Лондона”. Вони вчилися в старших за мене класах, а вславились на всю гімназію. Миколай С. — “Пріпс”, — син власника цукроварні, був натурою не дуже складною. Гультай, бешкетник, — хоч не без деякої хитрої обережності, — розпусник, був він, по-своєму, навіть дотепний. Приміром, одного разу в бакалійній крамниці він чи то для жарту, чи то в розпалі суперечки вкинув товстого й не дуже мудрого Арона Т. в бочку з оселедцями. Довідавшись про це, директор грізно сказав: “Нехай С. приходять після лекції по документи — йому не місце в нашій школі”.

Кінчилися лекції. Припаяй стоїть на порозі директорського кабінету, директор ніби не помічає його, перегортає якісь папери, нарешті підводить голову, дивиться поверх окулярів: “Ну те, С. Миколаю, які ж ви тепер маєте наміри?”. А той робить дурнувате обличчя і, скромно опустивши очі, відповідає: “Та що ж, Володимире Павловичу, на все воля ваша, ви наш батько і благодійник”... Директор засміявся і відпустив його з миром. Коли за всякі недозволені вибрики і пустощі, що межували з криміналом, його все-таки виключено із старшого класу нашої гімназії, — він вступив до гімназії петербурзької. Там, на запит тамтешнього директора, чому він переїхав із Києва до Петербурга, Пріпс одповів: “Через кліматичні умови”... Хто знає клімат цих двох міст, — зрозуміє, чому ця фраза звучала справді комічно...

Базіль М. був далеко складніший. Вродливий, — правда, якоюсь трохи нахабною красою, — аматор жінок і особливо повій, писав він непогані вірші, знав до слова всього “Євгенія Онегіна” (також, розуміється, і порнографічну поему Баркова), добре, хоч з надто прибільшеним пафосом, декламував, і навіть був — уже в середніх класах — археологом неабиякого знання...

Виключений, як і Пріпс, із нашої школи, перейшов він до гімназії в невеликому місті Гайсині, де разом із товаришами вішав червоний ліхтар — знак дому розпусти — на будинок дівочої гімназії, заклав гурток ефіроманів і навіть написав і видав своїм коштом книжечку про ефір, де описується, як на спиритичному сеансі являються тіні визначних російських поетів і вихваляють цей полюблений Базілем наркоз у дуже непогано складених віршах. Крилов, приміром, оголошує таку байку:

*Однажды в знойный день, в часы досуга
На улице сошлись два друга,
Один был пьян,
Другой — эфироман.
Один сказал: "Пойдем в кабак",
Другой ответствовал: "Дурак".
Читатель! Прав сказавший это слово
И обругавший дураком второго:
Когда ты нюхаешь эфир —
Зачем ходишь в трактир?*

Ця книжечка та ще поголошка, — здається, правда, цілком безпідставна, — ніби Базіль устряв у якусь таємну компанію, що мала поставити жінок на східний ринок, призвели до того, що Базіля остаточно, з "вовчим білетом", тобто без права вступу до будь-якої школи, вигнано із Гайсинської гімназії...

В згоді з повівом епохи є той факт, що розпусник і цинік Базіль був, за його власним признанням, релігійний. Якось під впливом нового вже наркотичного засобу — кокаїну — Базіль оповідав мені (а я, ніде правди діти, потрапляв інколи під вплив тієї "золотої молоді", і це дивно якось ішло поряд з моїм повсякчасним захопленням літературою і з незмінним, хоч і неясним, демократизмом), — Базіль, кажу, оповідав, що він іноді буває в старенькій церквці у простенького попа, і там сповідається... Це доводив він, що його відносини з богом — це особиста справа їх двох, його й бога, і що богові зовсім не цікаво, як ставиться він, Базіль, до людей, а важить тільки ставлення його — до бога.

Уже пізніше, за студентських моїх часів, зустрів я Базіля, котрий, побувавши актором у провінційній російській трупі, та не прижившись й там, вештався собі з штучною хризантемою в петельці по київських вулицях, живучи на кошти своєї матері-вдови. І тут мені розказав він річ, яка вперше по-справжньому розкрила мені очі на всю глибину мораль-

ного його падіння. Він, за власним висловом, "із цікавості" повів до номера в готелі молоденьку повію, вручив їй певну асигнацію, а потім, скориставшись з того, що вона поправляла свій туалет, витяг ту саму асигнацію, а за нею ще й другу, із її портмоне, сховав собі до кишені, і, задоволений, пішов із готелю...

Страшно здумати, що такі люди могли мені чимсь подобатись за моєї юності.

Природна річ, що в часи скоропадщини оці типи поробилися запеклими контрреволюціонерами, білогвардійцями, а потім — емігрували. Потім одержано в Києві листа із Італії, що Базіль, по багатьох пригодах і авантюрах, прийняв католицтво і вчиться в школі місіонерів, а про Миколая С. казано, ніби він десь в Америці відкрив свій ресторан... Дуже можливо.

Приємно від цих темних постатей перейти до фігур світлих, з якими я товаришував і приятелював. Це — згаданий уже Михайло Алексеев, тоді — Миша, талановитий хлопча, що захоплювався й музикою, і малярством, але найбільше — літературою, систематично збираючи в останні роки перебування в гімназії матеріали для великої роботи про російського романтика Марлінського. Багато з ним перемріяно, передумано...

Це — Генріх Б., серйозний, стриманий, товариш мій у полюванні, великий чепурун, людина з деяким нахилом до невинного фантазування, причому домішку фантазії в його оповіданнях завжди зраджувало надто похмуро промовлюване "признатись"... Коли Генрю, наприклад, говорив: "Я, признатись, таки замучив на облаві лиса", то ви могли бути певні, що ніякого лиса він не застрелив.

А втім — був це хлопець дуже добросердий, м'якої вдачі, щирий... Помер він під час імперіалістичної війни, будучи призваний до армії, від модної тоді хвороби — "іспанки". Пригадую милого незграбу Антося, названого нами Сорокою, хлопця неабиякої вайлуватості, що, живучи в сусідньому з гімназією домі, примудрявся щодня спізнюватись на лекції. Він виявив себе дуже здібним математиком... На жаль, теж помер він дуже рано, і також якоюсь безглуздою смертю. Із Антосем був у мене такий випадок на випускному іспиті. За наказом викладача і інспектора нашого, так само покійного нині Павла Долгушіна, лави на іспиті було розсунуто по всій кімнаті, і на кож-

ній сидів тільки один учень, щоб не було змоги “консультуватись” і передавати один одному папірці-“шпаргалки”. Сидиш як на безлюдному острові... Страшно. До речі, іспити з математики сняться мені іноді й досі, я “провалююсь на них” — і прокидаюся з тремтінням у серці... Так ото продиктовано завдання. Я, нездара в математиці, але непогано підготовлений моїм “репетитором” Олександром Голованем — великим моїм потім приятелем, аматором домашніх вистав і хорового співу — швидко знайшов шлях до розв’язання... Раптом погляд мій упав на Антося. Зніяковіле обличчя, перелякані очі... Нарешті на мою лаву падає маленька, згорнута в кульку записка, яку кинув він із дивовижною для нього спритністю... “Поможи!” Я пишу формулу, вражений: от тобі й майбутнє математичне світило. Але коли зібрався я кинути свою відповідь, то Сорока замахав мені головою: не треба, уже знаю. — А завдання було — простісіньке... Такі бувають мозкові паузи.

Пригадую й русявого веселуна Юрка Р., старшого за мене класом, художника і природника, що ще на гімназичній лаві написав і опублікував статтю про тритонів... Хороший був, сердечний хлопець...

В поглядах була у нас, кажучи Самійленковим словом, “престрашенна мішанина”. Я, приміром, вважаючи себе переконаним демократом і майбутнім революціонером, бачивши серед товаришів моїх старших братів тодішніх українських есдеків і вбачаючи в них верховину революційності, був разом з тим великим поклонником не тільки Достоевського, але й Мережковського. Та вже тоді глибоко полюбив я на все життя Шевченка, Пушкіна, Міцкевича, трьох найсвятіших моїх учителів, а з любов’ю до народної пісні я, здається, і вродився. Ця любов поглиблювана була в мені впливом старших братів — Івана, дуже обдарованого музично, і Богдана, прекрасного виконавця українських пісень. Найсильніше ж закріпило в душі цю любов до музики і пісні проживання моє на початку гімназичної науки в родині Миколи Лисенка. Сам Лисенко, бездоганний рицар української пісні, прекрасний композитор і піаніст, зостався в моїй пам’яті, як найчарівливіша людина.

Пізніше жив я на квартирі в Олександра Русова, професора статистики, відомого українського етнографа і громадського діяча. Він

добре знав славетного нашого кобзаря Остапа Вересая, записував од нього думи і любив про нього розповідати. Якось показав він при мені комусь із співаків на Вересаїв портрет, що висів у нього в кабінеті, і промовив, похитуючи головою, з якої Рєпін збирався малювати Сократа: “Ось у кого треба вчитись!” Русов і сам замолоду мав хороший голос, співав Вакулу в першій — аматорській — виставі Лисенкової “Різдвяної ночі”, але й на старості з чарівною характерністю й задушевністю міг прохрипіти: “А перепеличка мала, невеличка...” Чудесна пісня, до речі.

Русов не раз (як і Антонович) вражав мене надзвичайною скромністю. Наведу два приклади. Одного разу, коли зайшла мова про Лисенкову “Думу” на слова Шевченка, він зовсім просто сказав: “І я колись її співав, — ну, а як почав її співати Садовський, дак я й перестав”. А то вдруге було так. Ми чомусь zostалися вдвох у помешканні, і раптом цей пошаною оточений дідусь каже мені, зеленому гімназистикові: “Хочете, я прочитаю вам свою статтю для “Української життя” про Чубинського?” Я, звичайно, погодився, він прочитав статтю, а тоді раптом спитав: “Як ви думаєте — надрукують?”

У Русових бачив я єдиний раз у житті Володимира Короленка. Він приїздив на процес Бейліса, безглуздо звинуваченого в ритуальному вбивстві, — але виступити на процесі йому не дозволено...

Короленко вельми картинно і схвильовано розповідав про свіжу тоді в пам’яті Сорочинську трагедію — жахливу покару “статським советником” Філоновим сорочинських селян. Гнівний лист Короленка до Філонова прогрімів тоді на всю Росію, але кулю терориста, що вбив Філонова, даремно зв’язано з Короленковим листом: терорист не міг того листа прочитати, і це весь час підкреслював у тодішній розмові автор “Сліпого музики”. Короленко так само здивував мене високою своєю простотою й скромністю в поведінці...

Велике у мене, слідом за братами, було замилування в природі, в рибальстві та в полюванні. Щороку проживаючи літо у себе в Романівці, я цілими днями пропадав на тихій, пахучою зеленню порослій Унаві, ловлячи вудкою лини, окуні, щуки, плітки, а там і коропи... Приїдеш, було, навесні, вплинеш з братом — погожого

росяного ранку — човном на бабки (стрекози) срібну пліть та краснопір... Коли нападеш на хороший табун пліток або “тирло” (нерестовище) краснопері, то білий гусиний поплавець щохвилини плавно, навкосяк занурюється в воду, — підсікаєш, удлище гнеться в дугу, прозора волосінь аж дзвенить... І потім, коли ввечері лягаєш, солодко втомлений, спати, — перед заплющеними очима весь час майорить білий поплавець, срібносиня вода, гнеться вудлище, блищить на сонці туга волосінь... Широ признаюсь: хвилина, коли рибалка — справжній, природжений рибалка — бачить, як його поплавець, під час серйозної ловлі, зникає під водою, і коли він гарячково хапає вудлище й починає водити вперту велику рибину, — це хвилина, з якою мало що можна зрівняти в житті. Наведу тут один приклад, уже з пізнішої пори мого життя. Це було в 20-х роках. Ми з братом Богданом ловили щук “на живця”. Вийшло так, що я піймав уже дві чи три, а в брата, значно досвідченішого за мене риболова, як на лихо, — ні одної. І от у нього зникає поплавець, а я цілком серйозно бурмочу: “Боже! Нехай ліпше не вийде в Харкові моя книжка (у Харкові, в Державному видавництві, прийнято тоді до друку мою книжку, і я нетерпляче ждав її виходу), хай не вийде моя книжка, аби тільки Богданові щука зловилась!” — Такі ото переживання рибальські і — на разі — рибальська великодушність...

Років у п'ятнадцять почав я й з рушницею вештатись по нашому ставу, по болотах, луках, лісах та полях. Стрілець із мене все життя був препоганий, але які хороші сторінки вписало мені в життя полювання! Приїздили частенько до мене на влови мої товариші шкільні — Антось, Юрко, Сорока, — і такі ми всі були юні, свіжі, завзяті! Так безумно хвилював срібний свист качиної зграї, раптовий виліт вальдшнепа в жовтобагряних осінніх кущах, заєць, що зненацька вискочив мало не з-під самих наших ніг і сірою опукою котиться по полю...

Під час мисливських та рибальських мандрів заприятелював я дуже з двома селянами — Денисом Каленюком, кумом і другом моїх старших братів, і Радіоном Очкуром. Денис

Каленюк був справжній поет вдачею, залюблений, до речі, в пахоці, — він цілими годинами міг непорушно сидіти в човні й нюхати, як пахне водяна кропивка, — співець, чия пісня так чудесно протинала ранкову або вечірню тишу на Унаві, справжній артист-рибалка, мисливець, сільський Дон-Жуан і дуже мила, великодушна й благородна людина. Малописьменний, він, проте, охоче читав і особливо любив пригодницькі романи Жаколіо, навіть одну яму в лісі, де весною знаменито цвіли фіалки, називав, разом з моїми братами, “розбійницькою печерою”. Скільки цікавого розповідав він мені про звичаї риби, про норови птиці, — спостеріжливості у нього була просто бремівська!..

Родіон Очкур, сільський швець, музикант-скрипаль, чудовий жнець, аматор чарчини і веселої при ній розмови, найбільш за все любив, одначе, вудку й рушницю, і саме на цім ділі ми й зблизилися з ним тісно... Кілька років побув він у Сибіру, переселившись туди як один з найбідніших у Романівці селян, але вернувся до вбогенької своєї хати, втікши, як сам казав, од “мошкари” — від мошок та комарів, що й справді являють справжній бич для тамтешніх людей і тварин... Ходило, правда, по Романівці оповідання, ніби перехоплено кимось листа Родіона Васильовича із Сибіру до одної досить знадливої й дуже легковажної романівської молодичі, де він у ніжнонезграбних висловах писав їй про свою любов до неї, і висловлювано припущення, ніби саме туга за цією молодичею й потягла бідолаху назад, до свого села... Хто зна!..

Інтересний був чоловік Родіон Васильович, невтомний оповідач і непоправний фантаст, — а як химерно й задержувато грав він по весіллях на немудрій своїй скрипочці!

Власне ці два чоловіки — Родіон Очкур і Денис Каленюк — навчили мене більше, ніж будь-хто, любити незвичайну талановитість прекрасного нашого народу...

Десь у класі четвертому почав я друкувати свої вірші, а 1910-го року вийшла в світ перша моя книжечка — “На білих островах”... Відтоді почав я вважати себе справжнім літератором...

The memoirs of the famous Ukrainian writer, poet and folklorist M. Rylsky are presented in this publication. The first memories of childhood as well as first wish to write as author remembers it are described by him in a poetic autobiographical material. This material gives a very good understanding of M. Rylsky early years, his family, his father and reminiscences of the writer about these times and people.